

OSKAR LUTSU KEVADE SOOME KUUES
Tähelepanekuid ja (uit)mõtteid Martti Rauhala tõlkest
Arno ja kumppanit

Lembit Vaba

Lähivertailuja 17.

Toimittaneet Annekatrin Kaivapalu, Külvi Pruuli.

Jyväskylä Studies in Humanities, 53.

Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2006, pp. 241–254.

ISBN 951-39-2450-5

ISSN 1459-4323

Käesolevaid ridu on innustanud paberile panema Tampere ülikoolis peetud eesti-soome tõlkekursustel tehtud tähelepanekud ja meeleolud. Tõlkekursustel osalenud soome üliõpilased said ülesande võrrelda Lutsu *Kevade* mõningaid peatükke Martti Rauhala soomendusega *Arno ja kumppanit* (1973). Miks selleks teoseks sai valitud *Kevade*, pole ilmselt vaja pikalt põhjendada. Eesti lugeja hääletab *Kevade* kõhklematult eesti romaaniparemiku hulka (vt <http://postimees.ee/luup/98/18/kult1.htm>). Lugejaarvamuse on tabavalt kokku võtnud kirjanik Teet Kallas:

Kuidas me ka ei pingutaks, Lutsu «Kevadest» loetavamad (tsiteeritavamad) juturaamatud pole siin madalal maal suutnud enam kirjutada keegi. Aga kirjutatud on pärast seda ju ligi sajandijagu uusi raamatuid, tehtud eesti kirjandust. (Postimees 11.12. 2004.)

Kuid *Kevade* kätkeb veel midagi tähelepanuväärsemat: "kirjanduslik iseseisvumine – see, kui raamatu tegelased ja tegevuspaigad hakkavad elama [--] sõltumatut elu ja segunevad rahva silmis reaalsusega, nii et piir kirjandusliku väljamõeldise ja tegelikkuse vahelt kaob." (Uibo 2002.)

1 *Kevade* üle keelepiiride

Kevade sünniaastad on 1912 (I osa) ja 1913 (II osa). Sellest ajast kuni tänase päevani on *Kevade* ilmunud 19 trükis, neist kolm väljaspool Eestit. *Kevade* levik üle eesti keelepiiri algas siiski alles pool sajandit pärast esmailmumist, kui muidugi välja arvata 1925. aastal avaldatud katked saksa keeles. *Kevade* on teadaolevalt tõlgitud vähemalt kolmeteistkümnesse keelde, sh. vene (1954), leedu (1957 ja 1995), läti (1965, katkeid juba 1943), ukraina (1958), ungari (1959), soome (1973), slovaki (1960, 1977), tšehhi (1961), poola (1968), rumeenia (1977), armeenia (1970), inglise (1983). See teave pärineb peamiselt Erik Tederi kirjutisest (Teder 1987). Võimalik, et *Kevade* on ilmunud ka bulgaaria, juudi, esperanto jne. keeles, kuid lähemad andmed selle kohta puuduvad. Soome tõlke on teinud Martti Rauhala (tõlkija kohta vt. Teder 1987; Hinrikus 1998). Peale *Kevade* on Rauhala soomendanud Ilmar Talve *Juhansonin reisirid* (*Juhansonin matkat* 1961), Arved Viirilaiu romaanid *Ristideta hauad* (*Ristittömät haudat* 1968) ja *Vaim ja ahelad* (*Henki ja*

kahleet 1981, koos Elina Rauhalaga), *Viron kirjallisuuden historia* (1965), Kalju Lepiku luulet kogumikuks pealkirjaga *Yön tyttö* (1994).

2 Tsenseeritud *Kevade* ja tsenseerimata *Kevade*

Rauhala on lähtunud *Kevade* algupärase(ma)st tekstist. Kuid meie teiste lähinaabrite juures ilmunud tõlked, nimelt läti (tõlkija Jānis Žīgurs) ja leedu 1957. aasta tõlge (R. Butkutė) on tehtud tsenseeritud versiooni järgi, kus näiteks teose II osa XXV peatükk on kärbitud peaaegu olematuks: välja on visatud Arno piiblitlugude lugemise kirjeldus. Täpsemalt saab sellest lugeda Heldur Niidu järelmärguses, mis on lisatud Lutsu teoste väljaandele *Sügis I-II: Tootsi-lugude järg* (Tallinn: Eesti Raamat 1988). Heldur Niit kirjutab muuhulgas:

Lõpuks olgu tähelepanu juhitud veel ulatuslikule kärpele "Kevade" mitmes sõjajärgses väljaandes. Nimelt kärbiti 7. trüki (1949) "Kevade" II osa 25. peatükist Arno piiblitlugude lugemise kirjeldus ja olude survel oli kirjanik sunnitud, kuigi vastumeelselt, sellega nõustuma. O. Lutsu "Teoste" väljaandes (1954; 8. trükk) valmistasin teksti ette "Kogutud teoste" II andes (1937) ilmunud trüki alusel, kuid kõigist protestidest hoolimata murti kõnealused leheküljed juba laotud ja küljendatud tekstist välja ka sealt. Et kärpes ei väljendunud autori viimane tahe, vaid toleaegete kirjastamisajade üle otsustajate meelevald, õnnestus see teose ülesehituse seisukohalt oluline tekstiosa kõigepealt taastada Moskvas 1957. a. ilmunud "Kevade" venekeelses tõlkes ja seejärel 11. trükist (1968) ka meil.

Seega polnud eesti klassika ilmumine okupeeritud Eestis hoopiski nii ladus ja probleemitu protsess, nagu arvab Piret Lotman kirjutises *Okupatsiooniaegne trükitensuur Eestis* (Lotman 1995), öeldes mh.:

Tegelikult eelistati klassikat ka eesti ja vene kirjanduse puhul (ikka need Vilde ja Bornhöhe, Puškin ja Tolstoi), elasimegi rohkem möödunud sajandi vaimuilmas. Samas oli kirjanikke, keda avaldati Eesti Vabariigis, esimesel nõukogude okupatsiooni aastal, saksa okupatsiooni ajal ja pärast sõda jälle. Oskar Luts näiteks.

Täiesti omaette teema, mida oleks huvitav lähemalt jälgida, on *Kevade* keelekasutuse moderniseerimine, mida Ilmamaa 19. trükk ei järgi, näit. (minu arva-tes täiesti kohatu) *uma-refleksiivide jõuline sissetoomine* (*Kevade* 19. tr. (1999): 9 *Ta pööras enese Tootsi poole.* 25 *Arno pööras enese kähku küsija poole.* ja näit. *Kevade* 10 tr. (1954): 11 *Ta pöördus Tootsi poole.* 21: *Arno pöördus kähku küsija poole.*), paljude analüütiliste tarindite asendamine sünteetilisega (*Kevade* 19. tr.: 24 *Nurgast ära tulles oli ta Arno peale küll natuke pahane, ---* ja 10. tr. 20 *Nurgast ära tulles oli ta Arnole küll natuke pahane, ---*) või keelepruugi n.-ö. antvarklikumaks muutmine, koolilaste suu "puhtakspesemine" (*Kevade* 19. tr. 34: [Teele:]: "Vaata, kus ometi sitavikat oma jutuga, ---") ja 10 tr. 28: [Teele:] *Vaata, kus ometi pörguline oma jutuga, ---*).

Kõik allpool toodud näited esitatakse *Kevade* 19. trüki järgi.

3 Luts – tundlik ja andekas keelekasutaja

Kirjanduskriitikud on märganud Lutsu hella suhet oma ainega. Lutsu suhtumine keelde on samalaadne. Luts on oma aja keelekasutuse väga tundlik ja täpne kajastaja. Seetõttu on päris kurvastav lugeda oma ala asjatundjate väärarvamisi ja -seletusi Lutsu keele kohta. Eesti kirjandusteadlane on arvanud, et Arno ütleb usuõpetuse tunnis *Metuusala* asemel *metall* sellepärast, et viimane olevat liiga igapäevane sõna. Aga nii see ju polnud! Külapoiss Arno ei teagi, mis on metall (vt. *Kevade* V peatükk). Toots peab metalli lahtiseletamiseks appi võtma parafraasi *must puu: Niisugune puu, mida noaga ei saa lõigata*. Sõna *metall* ei leidu veel Wiedemanni Eesti-saksa sõnaraamatus (1. tr. 1869, samuti Jakob Hurda redigeeritud versioonis 1893). Tõsi, Wiedemanni sõnaraamatus esitletakse uudissõna *mētall*, aga see ongi *meetal*, mitte *metall*. *Kevade*-aegadel tunti Eesti külades küll rauda, aga seda oli vähe ja see oli hinnas, ja just *metalli* haruldus äratas Tootsis huvi ja paneb ta silmad põlema.

Eesti ortodoksse murdeuurija silmis ei ole Lutsu keelekasutus leidnud mingit armu: see on tituleeritud Tohuva-bohu saare murrakuks. (lähemalt: KEEM 1987). Tähelepanuta on sealjuures jäänud tõsiasi, et just *Kevade*-aegadel oli alanud eesti murrete kiire segunemise ja ühtesulamise protsess, mida Lutsu teoste keelekasutus väga tabavalt fikseerib.

Lutsu loodud võrdlused (*sassis nagu Kört-Pärtli särk pühapäeva hommikul*), nuripidiste situatsioonide kirjeldused (*nagu Paunvere koolipoiste kelk, esti ikke vupsaku-vupsaku, aga siis olid nad vastu puud nigu kõmdi!*) ja Lutsu loodud sõnad (näit. *jeekim*, vt. UIBO 2002) kuuluvad lahutamatuks tänapäeva eestlaste igapäevasesse keelekasutusse.

4 Kuidas tõlkida klassikut? Adapteerijad ja transplantaatorid

Luts on klassik, ehkki eesti koolilapsed küsitluste põhjal küll nii ei arva. Vaid mõni küsitletud lastest leidis, et *Kevade* on „lihtsalt üks ammuste aegade lugu“. Tänapäeva noortele lugejatele toob *Kevade* meelde Harry Potteri lood. See on lugejaarvamus. Tõlkija seisab aga *Kevade* puhul silmitsi klassiku tekstiga.

Klassikute tõlkimise kohta on asja mõnevõrra utreerides kaks täiesti vastandlikku seisukohta: ühed pooldavad adaptatsiooni, teised transplantatsiooni. Adaptatsiooni pooldajad arvavad, et klassikut tuleb kohandada, moderniseerida, n.-ö. kodustada, sest tekstis on palju võõrapärast. Eesmärk on tõlkija abil luua selline tekst, et ületada kuristik algupärandis kirjeldatud ajastu ja tänapäeva vahel. Tõlkesse sobib adapteerijate arvates lükkida siiski ka arhaisme (IV:24: [Toots ähvardab Arnot]: *Pea meeles, Tali, et sa võru ühes tood... Või muidu hakkan ma ise Teelega plaani tegema. – 25 Muista sitten Talvi, että tuot sen renkaan huomenna ... Tai muuten minä rupean itse riiaamaan Teeleä). Klassikute nn. lõpunimineva moderniseerimine kohta on Soome*

asjaomases kirjanduses toodud näitena Aleksis Kivi *Kullervo*, mille tõlkeversioon on tõlkija tahtel seotud 1997. aasta Hongkongi situatsiooniga, kui Suurbritannia ütles viimasest lahti (Kullervo needmine).

Väga paljud tekstid on nii tihedalt seotud kultuurikontekstiga, millest need on võrsunud, ning tulemkultuuriga sellises vastuolus, et neid tekste ei tõlgita ilmselt mitte kunagi. Peatakistuseks on teksti ebatavalisus / kummalisus ja võõrus. Lähtekeele teksti hinguse ja stiili ignoreerimist (loe: kaotamist) on teinekord peetud koguni teretulnuks. Heaks näiteks on soome *Aku Ankat*, mis tõstavad esiplaanile teismeliste (7-14-aastaste) soome laste tarbed, õhutades kõnealust sihtrühma lugema ja niimoodi ka emakeeleoskust arendama.

Adapteerijad jätaksid kõrvale lähtekultuuri ja -keele spetsiifilisi jooni (näit. seksuaaltabud). Nad jätaksid ka lähtekeele spetsiifilise sõnavara tõlkimata. Selle vaate pooldajad on seega eriliselt sihtkeelekesksed. Isiklikele tähelepanekutele toetuses võin väita, et eriti vanemaid eesti kirjanduse soomendusi iseloomustab tõlkijale raskesti arusaadava murdelise sõnavara kõrvalejätmine (tüüp *kerves* 'kirves').

Teksti adapteerimine ei eelda keerulist teoreetilist ettevalmistust. Toon siin näite "spontaanse adaptatsiooni" kohta, toetudes Anzori Barkalaja kirjutisele *Uitmõtteid massimeedia mõjust hantide mõtteilmale ja mõistepruugile võõrasse keelde tõlkimisel* (www.folklore.ee/pubte/meedia/massimeedia.html). Barkalaja kirjeldab isiklikule tähelepanekule toetudes, kuidas handid oma vanu jutte vene keelde tõlgivad:

Omandatud sõnu kasutatakse pealtnäha meelevaldselt, kasutades ühe handikeelse sõna tähistamiseks kord ühte, teine kord hoopis teist venekeelset sõna. --- Nii kasutas üks informant muinasjuttu tõlkides tegelase sõiduriista kohta ükskord sõna autobuss, teinekord sõna soomusauto. Mul tekkis kahtlus ja ma küsisin igaks juhuks mõlema sõna tõlkevastet ja nimetuse toortõlget handi keelest. Selgus, et tegemist oli iseliikva kivist nartaga, mida tegelane kasutas esimesel korral rahulikel eesmärkidel, teine kord sõja otstarbel.

Transplantaatorid seevastu võtavad lugejal käest kinni ja talutavad kirjaniku juurde, mitte vastupidi, sest eeldatavasti lugeja tahab ju tundma õppida võõrast kultuuri. Selle seisukoha pooldajad arvavad, et tõlkija vabadused on väga piiratud. Ühtlasi leiavad selle arvamuse pooldajad, et on täiesti absurdne tahta, et tõlge ei võiks jätta tõlke muljet. Tõlke truudus algupärandile on selle jõud ja probleem. Meie juhtumil tähendaks see *Kevades* kirjeldatud maailma edasiandmist Lutsu moodi. Väikesed arusaamatused ei muuda palju, loost arusaamiseks pole need olulised, mis siiski kuidagimoodi ei tähendaks seda, et võõra keele (häiriv) interferents oleks tingimusteta heaks kiidetud.

Kuid nii adapteerijad kui transplantaatorid on seisukohal, et tõlkija peab teksti sisse elama, aru saama originaali tekstist ja sellesse kätketud huumorist, peab vältima võõra keele häirivat mõju, leidma hea, algupärandile vastava rütmi, mis suurendab teksti loetavust, arusaadavust ja ilu, taotlema seda, et algupärandi elemendid oleksid tõlkes esindatud sedavõrd, kuivõrd see on võimalik (sõnamäng enam-vähem samades kohtades kui algupärandis ja samatüübilisena kui algupärandis). Mõlema seisukoha pooldajad nendivad kokkuvõtteks üksmeelselt, et tõlkides minetatakse rohkem kui saavutatakse.

Martti Rauhala pole *Kevadet* tõlkides võtnud suuri riske. Ta on keskendunud keelele, millest ta tõlgib. Nii võiksime Rauhalat pidada transplantaatoridele omaste seisukohtade pooldajaks. Transplantaatorlikul lähenemisel on palju plüsse, kuid ka riske, eriti metafooride ja võrdluste otsetõlkimisel, nagu näeme mõnede ekstsertide najal allpool. Rauhala on *Kevades* ohtralt leiduva (sh. Lutsu enda loodud) ja muidu haruldase / juhusõnavara istutanud kas otse soome teksti (376 "*Seal on nii palju neid jeekimeid juures valvamas, et -*" – "*Keda, keda - jeekimeid?*" küsivad kuulajad uudishimulikult. "*Mis asjad need on*" – 361 "*Siellä on niin paljon niitä jeekkimejä vieressä vartioimassa, että ... - Mitä, keitä - jeekkimejä?*"; 398 "*Kuuled, Toots, jeekim on vihane nagu seatapja ---*" – 383 "*Kuulitko, Toots, jeekimi on vihainen kuin siantappaja - --*"), lisanud mõne soomeliku foneetilise tunnusjoone (296 *Ta [Toots] luges: "Ükat, kakat, kaukaritsa, kägureuru, arispeatsa, ikereururits, kuugeuuru, kaageuuru, käoreuru, keeru."* – 281 *Hän laski näin: "Ykät, kakat, kaukaritsa, käköreuru, arispeatsa, ikereururits, kuukeuuru, kaakeuuru, käenreuru, reuru"*; 377 *kiviriinta-punta-änta-paravänta-vasviilingi-suski-ta-vaara - 362 kivirynttä-puntta-entta-paraventta-vasviilingi-suskitavaara*), vorminud soome sõnavaraga haakuva homograafi (425 *Mul piip kui pigi piirakas - 409 Mulla piippu kuin pikipiirakka*) või jätnud teinekord ka lihtsalt tõlkimata (398 "*Mis Imelik teile ette lõhverdab, seda teie tagast järele, justku papagoid.*" – "*Vast oleme mammakoid*" hõikab keegi, aga kõneleja ei pane niisugust vana ja kulunud nalja tähelegi; ta seab paku endale paremini istme alla ja jätkab oma vastust. – 383 "*Hoette Imelikin perässä joka sanan, mitä se teille jaarittelee, aivan kuin papukaijat.*" – *Puhuja asettelee istuinpölkkyään parempaan asentoon ja jatkaa sitten: ---*).

Arhaismid, murdekeelendid, tekstis esinevad allegrovormid, hälbivad ortogrammid jms. on Rauhala korvanud enamasti ühiskeelsete *resp.* nn. lahtikirjutatud keelenditega, nagu 84 *nagu Viljandimaa mees ütleb: õigus on - õigus, õigust ei vääna kennegi - 79 Sanoohan se sananparsikin - ja oikein sanookin - että totuutta ei kukaan voi muuksi muuttaa; 125 "No aga konukas, konukas, kuhu sa selle jätad?" - 117 "Hei, älä jätä pentua!"; 215 trossikoorem - 202 muuttokuorma, 168 aga võta kätte, s'ma ütlen'ts - 160 mutta otapa käteesi, sanon minä ---; 240 "Kas sülti kah tehasse? --- Kas rosinatega saia kah tehasse?" - 226, 227 Tehdäänkö sylttyä kanssa? -- - Leivotaanko rusinapullaakin?; 237 "Vaata, tõelu, see on kõik sinu süü, Toots ---" - 300 Katsohan, se on kokonaan sinun syytäsi, ---; 326 Kuda lõpp? - 311 Miten niin loppu?; 359 "Oi sa kuriloom, või siis naistel olnd niisuke kiilak," naeravad poisid (NB! eesti murdeleksikograafia ei registreeri kiilak-sõna, incl. Wiedemanni Eesti-saksa sõnaraamat) - 344 "Voi pahus, oli siinä akoilla letti suorana," nauravad pojat; 363 "Vaata suvel vahel vagase ilmaga, siis justku sombrakud käivad õnge ümber ja müks ja müks ninaga õnge külge." - 348-9 "Jos katsot joskus kesällä tyynellä säällä, niin ne kiertelevät ongen ympärillä kuin kulkukauppiaat ja tönivät koukkua nokallaan."*

5 Veel tähelepanekuid tõlke keele kohta

Tõlketeoreetikud on avaldatud elavalt arvamust selle kohta, kuidas edasi anda tõlgitava teose kultuurist võrsunud huumorit, sõnamänge, metafoore. Önnes-

tumise võti on teada: tõlkija oma ja töökeele kultuuri, kultuuriallusioonide ja kontekstuaalsete vihjete tundmine ja nende arvessevõtmine. Eesti kirjanduse teenekas soomendaja Juhani Salokannel (2003) on tõdenud, et soomendamine rootsi keelest on ühise kultuuritausta ja samalaadse igapäevaelu tõttu palju kergem kui eesti keelest. Keelesugulus ei tee tõlkija tööd hõlpsamaks.

Juba eespool tõdesin, et Rauhala pole endale suuri vabadusi lubanud. Tõlkija pürgimus on olnud anda Lutsu kirjeldatud maailma edasi Lutsu moodi. Ta on vaid mõnel määral sobitanud tõlkevasteid Soome kultuurikonteksti. Kuid tõlke analüüs ja ühisarutelu soome üliõpilastega osutab, et mitte kõik otsetõlked pole soome lugejale arusaadavad või nurinata vastuvõetavad. Lutsu keel on küllastatud **võrdlustest ja metafooridest**, mis panevad kelle tahes tõlkija võimed proovile. Rauhala on vaid üksikjuhtudel jätnud võrdluskonstruktsiooni kõrvale, mis on vastutulek lugejale, kuid mis kahtlemata jätab kasutamata midagi või koguni olulise algupärandi väljendusjõust, nagu: 33 *Ta langes nõrgalt pingile, nagu oleks ta hoobi pähe saanud.* – 32 *Hän vajosi typertyneenä pulpettiinsa;* 96 *Toomingas vahib siiapoole, nagu vana jõll* – 89 *Toomingas mulkoilee tänne päin;* 184 *siis on koledat kärtsahaisu kõik kohad täis, kas vihasta või seaks* – 231 *silloin on joka paikka täynnä kauheata palaneen käryä, niin että siihen tahtoo tukehtua,* 187 [Tootsi] *rabe naer nagu kitse piimarokk* – 235 *rämäkkä nauru.* Ühel silma hakanud juhul on Rauhala käsitanud ilmselt võrdlust vääralt: Luts võrdleb sõpruse tugevust odrakäkiga, Rauhala kaljuga: 28 *Kui Tõnisson ja Arno lahkusid, siis oli nende sõprus kindel nagu odrakäkk* – 28 *Kun Tõnisson ja Arno erosivat toisistaan, heidän ystävyytensä oli luja kuin kallio.* Tõlkijal on ilmselt jäänud tajumata kontekstuaalne vihje, kõnekujundi nuripidistus.

Otsetõlkeliste võrdluste vastuvõtmatus / mittemidagiütlevus soome lugejale johtub peamiselt sellest, et võrdlusalus on soomlasele tundmatu, võrdlusalusena kasutatud sõna assotsiatiivsed seosed on teistsugused või ei tunne ülepea soome traditsioon otsetõlkes kasutatud väljendusviisi. Esitan siinkohal mõned näited küsitavatest otsetõlgetest: 15 *ja need neli* [rehkendust] *läksid tal pärast käes nii sassi nagu Kört-Pärtli särk pühapäeva hommikul* – 17 *ja ne menioät kohta kaikki sekaisin kuin Puuro-Pekan paita pyhäamuna* [Puuro-Pekan paita on ju naljakas, kuid võrdlus ei avane, järelikult tuleks otsida muid lahendusi]; 20 *See pisike tüdrukujõmpsi ajas peale nagu uni* – 21 *Tuo pieni tyttönvinttiö kävi kimppuun kuin uni* [kuidas uni võib peale ajada, imestavad soome üliõpilased]; 33 *Laisk sa oled nagu kapsauss* – 32 *Sinä olet laiska kuin kaalimato;* 22 *hakkas --- nagu surnuk kangas --- ringi laskma* – 23 *alkoi juosta --- edestakaisin kuin sukkula kankaasa* [võrdlusalus tundmatu]; 21 *tüdruk oli nagu raud ja ei andnud oma saladust välja* – 22 *tyttö oli kuin rautaa eikä paljastanut salaisuuttaan* [vastuvõtmatu võrdlus, parem võib-olla: *lujana kuin kallio, sitkeä kuin vanha saapas*] jpt. Vaid üksikud tõlkekursusel osalenud üliõpilased olid kõhklemisi valmis aktsepteerima ebaharilikke kõnekujundeid soome tõlkes, kuid lisasid kohe, et sellisel juhul peaksid need kujundid olema Lutsu enda looming.

Eesti keelele on iseloomulik soome keelega võrreldes teadupärast märksa suurem analüütilisus. Sageli on sealjuures taustal ilmne saksa keele mõju. Salokannel (2003) tõdeb, et eesti proosa soomendajale on saksapärased lauseta-

rindid raske pähkel: pea iga lause tuleb suupäraseks pureda, enne kui see hakkab soome keeles loomulikult kõlama. Eesti keelest soome keelde tõlkimisel ilmneb tahtmatultki kiusatus / spontaanne pürgimus maksimaalset ära kasutada eesti ja soome keele lähedust kõigil tasandil. Sama morfosüntaktilise struktuuri rakendamine näiteks **partikkelverbide** ja muudegi mitmesõnaliste verbifraaside täpsel tõlkimisel sünnitab veidraid või soome lugejale koguni vastuvõtmataid tõlkesoome keelendeid (vt. ka: Grünthal 1999). Mõned nopped tõlketekstist illustreerimaks öeldut: 16 *Mõlemad läksid esiti näost punaseks* --- - 18 *He tulivat ensin kumpikin punaisiksi kasvoiltaan* --- [parem: *punastua*]; 24 *Tootsile jäi see uus nimi külge nagu pigi* - 24 *uus nimi tarttui Tootsiin kiinni kuin piki* [parem: *tarttua*]; 15 *võttis ta kõik need neli* [tehet] *korraga käsile* - 17 *hän otti käsille kaikki neljä laskutapaa samanaikaisesti* [parem pigem: *käyttää*]. Luts viljeleb rahvakeelt, mis on üleküllastunud ühend- ja väljendverbidest. Seetõttu tuleb siin esitletud tõlkenäidetega samalaadseid juhte ette päris palju.

Veelgi suurem risk on korvata tõlkes samakujuline eesti sõna vastava soome sõnaga, sest väga sageli ei kattu semantilised väljad, kasutusala ega kontekstuaalsed seosed. **Eksitussõnad** (vt. ka: Grünthal 1999; Kasik 1999) toovad tõlkesse häiriva ebakõla, nagu: 9 *silmas seal ühte niisamasugust elukat* [= vene jätt] - 13 *näki siinä samanlaisen elukan*; 19 *tüdrukupagan* - 20 *tytön pakana* [parem: *pirulainen*]; 12 *paksu näoga poiss* - 15 *paksunaamainen* [parem: *pulleakasvuinen, paksuposkinen, pyöreänaamainen*]; 12 *tugev* --- *poiss* - 15 *tukeva* --- *poika* [parem: *voimakas*]; 8 *Soo, ja sina näitasid?* - 12 *Soo, ja sinä näytit, vai?* [parem: *jaaha, jassoo*]; 20 *Arno kangekaelsust* - 21 *Arnon jäykkäniskaisuutta* [parem: *jääräpäisyys, itsepäisyys, härkäpäisyys*].

Selle kirjutise eesmärk pole otsida vigu ja tõlkeapse. Märksa põnevam on küsimus sellest, milline võiks olla tõlkija panus sihtkeele arengusse, selle väljendusvahendite mitmekesistamisse. See on küsimus, millele on viimasel ajal hakatud tõsiselt tähelepanu pöörama. Niisugune küsimuseasetus sisaldab küll ka ilmse vastuolu: tõlkijalt oodatakse eelkõige siiski seda, et tõlke keel oleks võimalikult loomulik, sihtkeele ideomaatikas silmas pidav, kuid teiselt poolt on täiesti selge, et isegi õnnestunud tõlke keel ei peida ära võõra keele nn. rütmi. Sageli väidetakse, et tõlkekeel oleval lihtsam, lahtiseletavam. Julgen arvata, et õigel teel on uurijad, kes pimesi seda väidet ei usu, vaid leiavad, et asja tuleks veel uurida.

6 Kuidas tõlketeksti hinnata

Tõlkeid võib analüüsida ja hinnata formaalse, funktsionaalse ja poeetilise tasandi vastavuse kriteeriumist lähtudes. **Struktuuriline** ehk **formaalne vastavus** tähendaks oma äärmuses sõnasõnalist tõlget (täpne tõlge), nii et lähtekeele igale morfeemile vastab tõlkeski samafunktsiooniline morfeem. Sellised olid teatavasti eesti kirjasõna algusaegade tekstid. Peaaegu kõiki tõlkekursustel osalenud ja analüüsis kaasalõõnud üliõpilasi häiris väga

pronominaalselt kasutatud *teine* järjekindel soomendamise selle formaalse vastega *toinen*. Aga *Kevades* esineb pronominaalselt kasutatud *teine* väga sageli: 24 *Nurgast ära tulles oli ta Arno peale küll natuke pahane, aga sai silmapilk jälle sõbraks, kui teine ütles, et tal ---* – 24-25 *Tullessaan nurkasta hän oli kyllä vähän vihainen Arnolle, mutta muttui taas heti ystäväksi, kun toinen [parem: tämä] sanoi, että hänellä ---*; 24 *Arno tahtis veel midagi ütelda, aga juba oli teine ---* – 25 *Arno olisi halunnut sanoa vielä jotakin, mutta toinen [parem: Toots] meni jo kaukana*; 18 *Arno imestas teise otsekohesuse üle.* – 20 *Arno ihaili toisen [parem: Teelen] suorasukaisuutta.*

Eesti ja soome keeles on hulganisti tähelepanuväärseid struktuuraalseid ja tüpoloogilisi erinevusi, mida pole võimalik soomendustes formaalsete vahenditega edasi anda (VABA 2005). *Kevades* leidub ohtralt eesti ja läti rahvajuttudele iseloomulikku *nud*-partitsiibi kasutamist kaudse kõneviisi mineviku funktsioonis. Sellised verbivormid on Luts võtnud kasutusele näiteks siis, kui vanaema pajatab haigele Arnole vanapõlve jutte või kui poisid räägivad õhtul klassitoas enne magamajäämist tondijutte: 110 *Vana sepp andnud sepapaja ja tööriistad kõik Villemi kätte, ise ütelnud: ---*; 355 *"Nojah," jutustab Toomingas, "Tõnis surnd ära ja – olnd niisuke paks, suure kõhuga vanamees – surnd ära jah, ---"*. Tõlkes on need verbivormid edasi antud ennemineviku vormidega, seega siis justkui formaalselt vastavate keelenditega, funktsionaalselt aga mitte: 104 *Vanha seppä oli antanud pajansa ja kaikki työkalunsa Villemille ja sanonut: ---*; 340 *No niin, Toomingas kertoo. Tõnis oli kuollut ja se oli semmoinen lihava, isomahainen ukko – kuollut pois, niin, ---"*

Eesti keelele, eriti kõnekeelele on väga omased verbifraasid, mis sisaldavad onomatopoeetilist päritolu või deskriptiivtūvelise viisimäärsõna, nagu *naks(ti)*, *niuh(ti)*, *praks(ti)*, *sulps(ti)*: *sulpssti sisse kukkuma, vundi: vundi ninali käima* (vt. ka Põlma 1975). *Kevade* tekst otse kubised neist, tagasihoidliku arvestuse kohaselt on *Kevades* selliseid juhte üle poolesaja, nagu *läksin ojasse sisse nagu karmauh, kõrtsi kartsumdi, viskab kolksti nurka, kõksti peale istuma, läheb lupsti vee alla, hing kinni nagu lõksti, jooksis mürtsti vastu rindu, haarab napsti sülle, sülitas plirtsti ja plirtsti, läheb praksti katki, prauh sisse, läksid nigu siuh, kaob supsti, ajas säuhti ümber, pea langeb tonksti alla, vaatas vilksti Teele poole*. Kirjeldatud verbifraasid on loomuomased ka liivi (*sad`is potst mõzõ 'kukkus potsti maha' ja läti keelele (tas – bladāc! – nogāzās gar zemi 'too lendas plärtsti ninali'*). Soome keeles on kõnealune fraasitüüp haruldane, kuid teatavates stiiliregistrates siiski võimalik. Huvipakkuv näide leidub läänemeresoome võtmemõistatuste hulgas: eesti *Nigiseb ja nagiseb, läheb sisse, teeb kriuh* – soome *Niputtaa, naputtaa, nava päällä koputtaa, menee sisään, panee karnaks*, vrd. ka vene *Letit turčen na storbučen i v dyročku šturh* (vt. Ariste 1979, 67–68). Sagedamini kohtab onomatopoeetilise taustaga viisimäärsõnu soome koomiksikeeles (*bänks, molskis, läiskis, räiskis*). Eelöeldut silmas pidades on ootuspärane, et tõlkes esineb aniharva tõlkevasteid, mis ühtiksid algupärandiga ka formaalses plaanis (109 *näeb kalakaussi laual ja mauhti – lööb kalakausi nurka* – 103 *näkee kalavadin pöydällä ja räiskis! – heittää sen nurkkaan*; vrd. läti tõlge: 87 *ierauga uz galda ļōdiņu ar zivīm, --, – plaukš! – iesviež to kaktā*). Tavapärasem on võte, kus verbi ja viisimäärsõna fraasi korvab funktsionaalses plaanis enamasti koloratiivverb, mis on enamasti

õnnestunud lahendus (II, 155 "Sa tuline kuramus, kui ma läksin kõmmdi vastu köstrit, --- - 194 Voi sata sarvipäätä, kun minä törmäsin lukkariin niin että tömähti; 229 --- aga siis kui jõe äärde said, siis nigu regi pööras natuke, siis olid nad vastu puud nigu kõmmdi! - 285 mutta kun ne sitten ehtivät jokitörmään, niin silloin reki niinkuin kääntyi vähän ja silloin ne menivät päin mäntyä että mäiskähti). Vaid üksikjuhtudel on verbifraasi määrsõna jäänud tõlkimata (88 --- vastas Toots parajasti Sõmerile jalga ette pannes, nii et see vundi ninali käis - 83 --- Toots vastasi pannen samalla jalkansa Sõmerin eteen, niin että tämä lensi nenälleen, vrd. läti: 70 --- atbildēja Totss un pēkšņi aizlika Semeram kāju priekšā, tā ka tas - bladāc! - nogāzās gar zemi).

Ja veel üks formaalse vastamatuse valdkond. õ puudumine soome vokaalisüsteemis ei võimalda päris adekvaatselt edasi anda eesti rämedat, vulgaarset õ-list velaarneru. Eesti naeruvokaalide edasiandmisega seotud raskustest vokaalivaestes keeltes on kirjutanud Fanny de Sivers (1980, 1981). Siversi 1981. aastal ilmunud naeruvokaale käsitlevast prantsuskeelsest artiklist tegi soomekeelse lühiülevaate meie tõlkekursustel osalenud Irma-Leena Forstén (1999). Purjus Lible hõkkimine (132 "Põle teie asi, hõk. Igaüks võib minna, kuhu ta tahab. Kas mea siu käest küsisin, kuhu sia lähed, hõk.") on tõlkeversioonis pidanud muutuma hikkimiseks (124 "Se ei kuulu teille, hik. Kai sitä itse kukin saa mennä mihin tahtoo. Vai olenko minä muka kysellyt sinulta, mihin sinä olet menossa, hik!").

Funktsionaalse vastavuse analüüsil ja hindamisel uuritakse seda, kas semantilisel tasandil esindab tõlge kõiki algupärandi tähendusnüansse ja stiilivarjundeid, mille tulemusel lugejal peaks sündima sama kujutus kui originaali lugedes. Tõlkekeelend ei tarvitse struktuurilt algupärandile üldse vastata. Mõningaid formaalselt mittevastavaid, kuid funktsionaalselt õnnestunud tõlkelahendusi mainisin juba ülalpool.

Saksa poiste agrammatilist eesti keelt annab tõlge päris õnnestunult edasi: 407 Sina olema keige suurem krants koolis - 392 Sinä olla se kaikki pahempi rakki koulussa. Kuid Luts mängib ka vene keelega: Tootsi ja mõne teisegi koolipoisi ning Lible suus käib see vinka-vonka ja kiira-käära: *padi prots, straiju selaaaju, annab prossenje sisse, prassai*. Kuid selle kõrval on Kevades ka seda õiget, pärisvene keelt. Neid nüansse pole tõlkija kas osanud näha või pole leidnud kohaseid vahendeid nende funktsionaalseks kajastamiseks soome tõlkes.

7 Poetilise tasandi vastavus ehk midagi kokkuvõtte asemel

Formaalne ja funktsionaalne analüüs toetuvad suurel määral keeleteaduse selgetele kategooriatele, mille abil on võimalik vaagimiseks välja tuua kindlaid struktuure. Poetilise tasandi hindamisel tuleb ilmselt toetuda oma kogemustele, keelevaistule, intuitsioonile, kuid sedagi hindamistasandit on püütud nn. objektiviseerida.

Traditsioonilise arvamuse kohaselt on tõlkija koht kirjandusmaastikul ülimalt perifeerne: tõlkijad on enamasti nimetu hall mass, kellest lugejaskond eriti midagi ei tea ega ilmselt tahagi teada. Kuid olukord on hakanud muutuma.

Tänapäeva maailm on avatum ja tihe läbikäimine eri kultuuride vahel eeldab vältimatult tõlke ja tõlkijaid. Alles 20. sajandi lõpukümnenditest alates on hakatud tegelikkuseski märkama, kui paljukultuurne ja -keelne maailm õieti on. Tõlkijalt oodatakse, et ta avaks tõlkides uue maailma, seletaks seda, tooks lähemale, looks võimaluse astuda sellesse uude maailma.

Martti Rauhala *Kevade* tõlge pole Soomes saavutanud erilist tähelepanu ega soosingut. Põhjusi on kindlasti palju. Nii kurb, kui see ka ei ole, tuleb tõdeda, et teises kultuurikontekstis ei tarvitse lähtekeeles ülipopulaarne teos samasugust kõlapinda leida. Mitu tõlkekursustel osalenud üliõpilast arvas näiteks, et *Kevade* vähese menu põhjuseks polevat mitte oletatavalt ebaõnnestunud tõlge, vaid pigem tõsiasi, et Eesti kultuuri ja kirjandust tuntakse ja õpetatakse Soomes lihtsalt väga vähe. Mingi tõetera võib selles kindlasti ka olla, kuid sama nadi on olukord Eesti tutvustamisega näiteks Lätis, ja ometi leidis *Kevade* tõlge seal laia kõlapinna ja väga sooja vastuvõtu.

Tõlkekursustel osalenud üliõpilaste arvates on tõlkija *Kevadega* üldkõnnetes päris hästi hakkama saanud. Mitu tõlkekursustel osalenud üliõpilast leidis, et õnnestunud on näiteks teise peatüki algus, kus kirjeldatakse vahetunniaegset siginat ja saginat, või neljanda peatüki Arno ja Tõnissoni kahekõne tõlkeversioon: on säilinud algupärandi hingus ja kõnerütm, kuid ka tõlgitud tekst on elav ja loomulik. Tõlketekstis leidub hulganisti kohti, kus tegelaste tunded ja meeolelu kanduvad edasi hästi soome lugejale. Dialoog on enamasti tõlgitud sobivalt kõnekeelseks, välja arvatud mõned erandid. Rõhupartiklid *-pa /-pä, -han /-hän* toovad dialoogi loomulikkust ja sujuvust ning häirivat interfeerentsi esineb vähe.

Ja veel päris lõpuks: tuleb vaid nõustuda nende üliõpilastega, kes leidsid, et tõlke pealkirjaks valitud *Arno ja kumppanit* on kahtlemata informatiivne, kuid ilmetu ja kaugeltki mitte nii tabav kui *Kevade*, mis pakub rohkem võimalusi konnotatiivseteks tõlgendusteks. Ma poleks üllatunud, kui kuuleksin, et välja on ilmunud "*noor ja tugev*" tõlkija, kes tahaks panna *Kevade* uude soome kuube, nagu juhtus Leedus, kus eesti kirjanduse ja kultuuri suurepärase tundja ja andekas tõlkija Danutė Sirijos-Giraitė võttis kätte ja tegi *Kevadest* meile, eestlastele, nii südamelähedasest raamatust uue, säravama leedu tõlke.

KIRJANDUS

- Ariste, P. 1979. Vadja mõistatusi. Emakeele Seltsi toimetised 13. Tallinn: Valgus.
- Forstén, I.-L. 1999. Hah-hah, uh-huh vai õh-hõh? Naurun käänntäminen. Suomi-Ilmiö. Tampereen yliopisto, 18–19.
- Grünthal, R. 1999. Eesti-soome tõlgete põhiprobleeme ja salakarisid. Lähivertailuja 10. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Tampereella 14. toukokuuta 1998. Folia Fennistica & Linguistica 23. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tampere, 13–28.
- Hinrikus, R. 1998. Martti Rauhala 70. Keel ja Kirjandus 9, 649.
- Kasik, R. 1999. Ajab segadusse: eesti ja soome keele leksikaalsetest erinevustest. Lähivertailuja 10. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Tampereella 14. toukokuuta 1998. Folia Fennistica & Linguistica 23. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tampere, 29–38.
- Keem, Hella 1987: Karl Martin Uhhuu ja Tohuva-bohu saare murrak. Keel ja Kirjandus 1, 21–24.
- Lotman, P. 1995. Okupatsiooniaegne trükitsensuur Eestis. Teoses Lotman, P. (koost.) Uurimusi tsensuurist. Eesti Rahvusraamatukogu Toimetised 4. Tallinn.
- Lutsas, O. 1957. Pavasaris: vaizdeliai iš mokyklos gyvenimo. Vertė R. Butkutė. Vilnius.
- Lutsas, O. 1995. Pavasaris: paveiksleliai iš mokyklos gyvenimo. Iš estų kalbos vertė Danutė Sirijos-Giraitė. Vilnius: Vyturys.
- Luts, O. 1954. Kevade I-II. Pildikesi koolipõlvest. [10. trükk]. Tallinn.
- Luts, O. 1973. Arno ja kumppanit. Suom. Martti Rauhala. Hämeenlinna: Karisto Oy.
- Luts, O. 1999. Kevade. 19. trükk. Tartu: Ilmamaa.
- Lutss, O. 1965. Pavasaris. Tulk. Jānis Žigurs. Rīga.
- Mauranen, A. & Jantunen, J.H. (toim.) 2005. Käännössuomeksi. Tutkimuksia suomennosten kielestä. Tampere: Tampere University Press.
- Põlma, V. 1975. Eiratud tarindeid. Emakeele Seltsi aastaraamat 21, 81–84.
- Reinhold, M. 1989. Oskar Lutsin lämmin huumori. Onnimanni. Suomen Nuorisokirjallisuuden Instituutti 1, 18–23.
- Salokannel, J. 2003. Niin lähellä, niin kaukana. Kaunokirjallisuuden suomennokset viron kielestä. Nerontuotteita maailmalta. Näkökulmia suomennosten historiaan. Helsingin yliopiston käännöstieteellisiä julkaisuja 4. Helsinki, 46–69.
- Sivers, F. 1980. Keeleteaduse abist ilukirjanduse tõlkimisel. Keel ja Kirjandus 1, 21–25.
- Sivers, F. 1981. Les voyelles du rire en Estonien. Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapestini habitus anno 1975. Pars 3. Acta sectionis linguisticae. Red. Gyula Ortutay. Budapest, 437–443.
- Teder, E. 1987. Oskar Luts üle keelepiiride. Keel ja Kirjandus 1, 46–49.
- Uibo, U. 2002. Tiblast tondiks. Oskar Luts ja jeekimid. Looming 1, 129–131.

Vaba, L. 2005. Latvian kieli itämerensuomalaisen suurennuslasin alla. Teoses Mela, M. & Vaba, L. (toim.)Latvian historiaa ja kulttuuria. Helsinki: Rozentāls-seura , 286–306.

Tampere ülikooli 2003. ja / või 2005. a. eesti-soome tõlkekursustel osalenud üliõpilased: Riikka Heinä, Kukka-Maaria Kemppainen-Noorzadeh, Jukka Kiho, Sini-Marja Korhonen, Tomi Moisio, Virpi Naukkarinen, Ville Palkinen, Raisa Ranta, Eeva Savolainen, Anna Turunen, Helene Võsa ja Soile Yli-Marttila.